

HANNA LINDBERG

”I händerna på arkangeliter, judar och andra schackrare”

*Debatten om gårdfarihandel på Finlands lantdag
1877–1878*

Jag tror att gårdfarihandeln skulle i ytterlig grad uppdrifva allmogens, isynnerhet den tjänande klassens äfven eljest nog starkt utpräglade lystnad att köpa eller byta och således befrämja s.k. handelsskoj; den skulle alstra sjelfsväld hos allmogen, i det denna vänjde sig vid att få sina verkliga eller förmenta behof utbjudna och framsatta midt för näsan på sig [...]; den skulle tillintetgöra den nu befintliga ordnade, regelbundna lanthandeln; den skulle föra allmogen i händerna på arkangeliter, judar och andra schackrare, samt framkalla på landsorten ett kredit-, låne- och pantsystem, som lyckligtvis härintills icke ingått i vår allmoges enkla lefnadsvanor; [...] många andra skadliga verkningar att förtiga. Frihet är visserligen bra och bör öfverhufvud gynnas, men då den i sina verkningar blir skadlig, bör den bindas af lagen; [...].¹

Med dessa ord sammanfattade Alfred Oskar von Bonsdorff sin syn på gårdfarihandelns skadliga verkningar i samband med adelsståndets behandling av förslaget till ny näringslag på 1877–1878 års lantdag. I förslaget hade det sammansatta lag- och ekonomiutskottet gjort förändringar som innebar att den dittills förbjudna gårdfarihandeln helt skulle släppas fri; den skulle få bedrivas av såväl inhemska som utländska handelsmän och med alla typer av handelsvaror. Vid det skede som von Bonsdorff gav sitt avslutande anförande hade diskussionen om gårdfarihandel redan pågått länge och lantdagsmännen var märkbart irriterade på varandra. De som motsatte sig förslaget kunde inte tro de huvudlösa argument som gårdfari-

1. *Protokoll fördt hos Finlands ridderskap och adel vid lantdagen år 1877 IV* (Stockholm 1879), s. 523–524.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

handelns försvarare presenterade, då det fanns så många skador som gårdfarihandeln gav upphov till. På samma sätt debatterades frågan även i de övriga ständerna.

Varför gav frågan om gårdfarihandelns reglering upphov till så livliga diskussioner och låsta positioner på lantdagen? Utskottets förslag röstades ner och gårdfarihandeln fortsatte med vissa undantag att vara en otillåten näringsgren – detta trots att näringslagen av år 1879 i övrigt följde näringsfrihetens princip. Varför omfattades inte gårdfarihandeln av näringsfrihet, och vilka olika argument fanns det för och emot en legalisering av näringen? I den här uppsatsen analyserar jag diskussionerna om gårdfarihandel på Finlands lantdag under andra hälften av 1800-talet. I centrum står 1877–1878 års lantdag, där frågan för första och enda gången behandlades grundligt. Syftet med uppsatsen är att förstå debatten på lantdagen som en kulmination på en flera århundranden lång diskrepans mellan reglering och praktisk utövning, men också som en del av en transnationell debatt om gårdfarihandelns effekter. Som källor använder jag de tryckta lantdagsprotokollen med tillhörande handlingar från lantdagarna 1863–1864, 1867, 1877–1878 och 1882. Jag läser lantdagsprotokollen och kategoriserar innehållet diskursivt, vilket innebär att jag i protokollen har letat efter återkommande argument, motiv och tvistefrågor som återfinns i alla ständer och som dessutom känns igen från diskussioner i andra länder. På det här viset vill jag visa hur likheterna är mycket större än skillnaderna, och hur samma diskurser reproduceras i diskussion efter diskussion.

Göran Rosander skriver i sin korta översikt över gårdfarihandel i Norden att ingen näring har varit så hårt reglerad som handel och hantverk.² Detta gäller inte minst gårdfarihandeln, men ändå är verksamheten och dess reglering ett förhållandevis ostuderat ämne i finländsk historieskrivning. Karl Willgren redogör i detalj för 1800-talets regelverk i sin doktorsavhandling i juridik, *Om rätt att idka gårdfarihandel enligt finsk förvaltningsrätt*, från 1891. Willgren redogör för lagarnas och förordningarnas innehåll och analyserar dem i ljuset av olika rättsvetenskapliga teorier. Diskussionerna som lagarna gav upphov till och de principer lagstiftarna följde då de stiftade lagarna står dock inte att

2. Göran Rosander, *Gårdfarihandel i Norden. En översikt av en gammal handelsform* (Stockholm 1980), s. 15.

finna i Willgrens avhandling. De diskussioner som fördes vid lantdagarna angående gårdfarihandelns legalisering behandlas främst i två opublicerade avhandlingar i Finlands och Skandinavien historia vid Helsingfors universitet: Maiju Keynäs licentiatavhandling från 1981 och Helena Hoviniemis avhandling pro gradu från 1970, som båda behandlar den rysk-karelska gårdfarihandeln under andra hälften av 1800-talet. Keynäs, vars livsverk var att dokumentera den rysk-karelska gårdfarihandeln, går igenom de olika tillfallen vid vilka frågan om gårdfarihandelns legalisering kommer upp på lantdagarna under 1800-talets andra hälft.³ Redogörelsen är dock refererande och inte analyserande, och saknar ambitionen att förstå diskussionerna i en bredare kontext. Detsamma kan sägas om Hoviniemis avhandling pro gradu. Förvånansvärt nog behandlas lantdagsdiskussionerna endast flyktigt i den relativt nyutkomna boken om den rysk-karelska gårdfarihandeln av Pekka Nevalainen. I sin beskrivning av lantdagens behandling av gårdfarihandeln utgår Nevalainen dessutom nästan uteslutande från Keynäs licentiatavhandling.

Keynäs, Hoviniemis och Nevalainens studier behandlar alla den rysk-karelska gårdfarihandeln, och de lyfter därför uttryckligen fram på vilka sätt dessa gårdfarihandlare beskrevs i lantdagsdiskussionerna. Även om de flesta talare berörde den karelska gårdfarihandeln, argumenterar jag för att diskussionen i lantdagen inte endast bör förstås i relation till de rysk-karelska gårdfarihandlarna, eller till den nationella kontexten. Som Silke Neunsinger argumenterar för i en artikel om den metodologiska nationalismens problem, får historiker inte ignorera de exogena faktorerna, även om inramningen är den nationella. Synen på gårdfarihandel under slutet av 1800-talet är ett slående exempel på hur transnationella rädslor och stereotyper får en nationell inramning.⁴

Arkaiska lagar – konstanta överträdelser

För att förstå debatten om gårdfarihandel på 1877–1878 års lantdag måste man först beakta den stora diskrepans mellan lag och praktisk utövning som tidigare århundranden hade visat prov på. I såväl Magnus

-
3. Några år efter Keynäs licentiatavhandling skrev Mervi Naakka-Korhonen en mer populärt hållen bok baserad på Keynäs forskning. Mervi Naakka-Korhonen & Maiju Keynäs, *Halpa hinta – pitkä mitta. Vienan-karjalainen laukkukauppa* (Helsinki 1988).
 4. Silke Neunsinger, 'Cross-over! Om komparation, transferanalyser, *histoire croisée* och den metodologiska nationalismens problem', *Historisk tidskrift* 130 (2010:1), s. 4.

Erikssons stadslag från mitten av 1300-talet, kung Kristofers landslag från 1440-talet som 1734 års lag var handel med köpmannavaror på landet förbjuden, förutom på årligen återkommande marknader. Gårdfarihandel, det vill säga att vandra från gård till gård för att antingen sälja varor eller köpa produkter för vidare försäljning, var således också förbjuden. Det fanns dock några undantag, framför allt de privilegier som bönder från den så kallade Sjuhäradsbygden i Västergötland hade för att bedriva gårdfarihandel med hemindustriell produktion.⁵

Trots förbuden mot handel på landsbygden under tidigmodern tid bedrevs gårdfarihandel i stor omfattning. Leif Runefelt beskriver gårdfarihandeln som en nödvändig anomali i ståndssamhället som byggde på självhushållning och stränga hierarkier.⁶ Men de så kallade västgötaknallarna vars gårdfarihandel var laglig bedrev handel endast i begränsad omfattning i Finland och besökte främst Åland.⁷ I Finland fanns det i stället andra grupper som livnärde sig på näringen, och med tiden blev de rysk-karelska gårdfarihandlarna kända som professionella gårdfarihandlare i Finland. Dessa handelsmän, populärt kallade arkangeliter, påsaryssar, kontryssar, laukkuryssät och kangelgubbar, var framför allt hemmahörande från häradet Kem i det archangeliska guvernementet och från de norra delarna av guvernementet Olonets. De rysk-karelska gårdfarihandlarna finns dokumenterade redan under medeltiden och började först bedriva handel i de norra delarna av Finland. Med tiden nådde deras handelsverksamhet hela Finland inklusive Åland. De sålde i första hand vadmal, lin, läderprodukter och olika slags kram, men handlade även med mat, såsom salt, kött och fisk. Handeln var dock ömsesidig, eftersom de rysk-karelska gårdfarihandlarna samtidigt uppköpte pälsar och skinn som såldes vidare till S:t Petersburg, Moskva och staden Archangelsk.⁸

-
5. Karl Willgren, *Om rätt att idka gårdfarihandel enligt finsk förvaltningsrätt* (Helsingfors 1891), s. 34–49; Carl-Johan Gadd, 'Kommentar till lanthandel', Maren Jonasson & Pertti Hyttinen (red.), *Anders Chydenius samlade skrifter 3, 1777–1803*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 762:3 (Helsingfors 2015), s. 81–82.
 6. Leif Runefelt, *En idyll försvarad. Ortsbeskrivningar, herrgårdskultur och den gamla samhällsordningen 1800–1860* (Lund 2011), s. 206.
 7. Pia Lundqvist, *Marknad på väg. Den västgötska gårdfarihandeln 1790–1864* (Göteborg 2008), s. 165; Nils Storå, 'Från Östkarelen till Åland. Gårdfarihandel och kulturkontakt', *Bottnisk kontakt II* (1984), s. 31.
 8. Pekka Nevalainen, *Kulkukauppiasta kauppaneuvoksiin. Itäkarjalaisten liiketoimintaa Suomessa* (Helsinki 2016), s. 15–16.

I och med att Finland blev en autonom del av det ryska riket 1809 förändrades det geopolitiska läget, men den rysk-karelska gårdfarihandeln fortsatte vara olaglig eftersom de svenska lagarna fortfarande var i kraft i storfurstendömet Finland. Olagliga former av gårdfarihandel kom därmed i stor utsträckning att överskrida lagliga former under både den svenska och den autonoma tiden. Enligt Carl-Johan Gadd var orsakerna delvis praktiska; det svenska riket var glest bebyggt och i praktiken var det ofta omöjligt att strängt hålla fast vid uppdelningen mellan stad och landsbygd. Ett öppet nonchalerande av näringslagstiftningen var dessutom vanligt under tidigmodern tid, och det är därför inte förvånande att länsmännen i så många fall såg mellan fingrarna på den omfattande gårdfarihandel som de rysk-karelska bönderna bedrev i Finland. Alla lagöverträdelser var kanske ändå inte medvetna. Enligt Gadd var lagarna i sig ofta svåra att tyda, eftersom de på många punkter var vaga, samtidigt som äldre lagar var i kraft trots att nya lagar hade införts. Detta innebar att det fanns utrymme att välja vilken lag som efterföljdes.⁹

Förhållandet märks tydligt då man studerar gårdfarihandel. Även om lagstiftarna försökte förenhetliga näringslagstiftningen under 1800-talet, utkom det under århundradet fler nya förordningar, kejserliga brev, cirkulär från generalguvernören och lokala bestämmelser, som å ena sidan tänjde på reglerna kring vilka varor som kunde säljas under kringvandring, men som å andra sidan begränsade de rysk-karelska handelsmännens möjligheter att röra sig i Finland och skärpte straffen för olaglig gårdfarihandel.¹⁰ Detta skapade en osäkerhet kring vad reglerna egentligen föreskrev.

Under hela 1800-talet rådde alltså en konstant spänning mellan ökad liberalisering och skärpta restriktioner. Det främsta steget i den första riktningen var legaliseringen av lanthandeln 1859, genom vilken varudistributionen på landsbygden underlättades avsevärt. Ett av argumen-

9. Gadd, 'Kommentar till lanthandel', s. 81; Carl-Johan Gadd, 'Varför är äldre näringslagstiftning så oklar? Kring ekonomisk lagstiftning, lagefterlevnad och sedvana, ca 1680–1850', Maria Sjöberg & Lennart Andersson Palm (red.), *Historia. Vänbok till Christer Winberg 5 juni 2007* (Göteborg 2007), s. 87–103.

10. T.ex. kunde man år 1842 sälja det som man köpt av sina grannar och 1867 exkluderades publikationer tryckta i Finland från förbudet mot gårdfarihandel. Kolportören var dock tvungen att söka tillstånd av överstyrelsen för pressärenden. Willgren, *Om rätt att idka gårdfarihandel*, s. 52–53.

ten för att införa lanthandel var att man därigenom kunde motarbete den omfattande gårdfarihandeln.¹¹ Då de fasta lanthandlarna etablerades runt om i landet under andra hälften av 1800-talet fanns det i och för sig inte längre samma konkreta behov av gårdfarihandel. Samtidigt ökade dock varuflödet och de lägre samhällsklassernas inkomster steg, vilket möjliggjorde en mer omfattande konsumtion.¹² Det ökade antalet gårdfarihandlare under senare delen av 1800-talet vittnar om att gårdfarihandeln inte förlorade i betydelse i så stor utsträckning som man kanske skulle tro. Flest pass till karelska gårdfarihandlare skrevs nämligen ut i början av 1900-talet, efter att en kejserlig förordning år 1900 tillät ryska medborgares gårdfarihandel i Finland.¹³

Gårdfarihandlarnas antal steg alltså, även om de finländska myndigheterna under hela 1800-talet på olika hade sätt försökt stävja den karelska gårdfarihandeln genom förordningar som skulle göra karelnas handelsresor till Finland svårare. År 1818 bestämdes det att rysk-karelska bönder skulle vara försedda med pass då de rörde sig i Finland. Som en reaktion på att de rysk-karelska gårdfarihandlarna trots allt så ofta bröt mot finska bestämmelser utfärdades år 1853 ytterligare förordningar som begränsade deras rörlighet i Finland. Bland annat skärptes passtvånget och de blev anmälningsskyldiga varje gång de kom till ett nytt distrikt.¹⁴ I ett cirkulär till guvernörerna från år 1857 yrkade generalguvernören dessutom på att de karelska bönder som reste till Finland skulle vara försedda med läkarintyg som bevis på att de inte bar på könssjukdomar.¹⁵

-
11. Helena Hoviniemi, *Vienan ja Aunuksen karjalaisten Suomessa harjoittama laukku-kauppa maakaupan vapauttamisesta ensimmäiseen maailmansotaan asti*, opublicerad avhandling pro gradu i Finland och Skandinavien historia (Helsingfors universitet 1970), s. 23; Nevalainen, *Kulkukauppiasta kauppaneuvoksiin*, s. 138.
 12. Se t.ex. Riitta Hjerpe, *The Finnish Economy 1860–1985. Growth and Structural Change* (Helsinki 1989), s. 41–42; Vilho Rasila, 'Kauppa ja rahaliikenne', Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim.), *Suomen taloushistoria 2: Teollistuva Suomi* (Helsinki 1982), s. 89–90.
 13. Nevalainen, *Kulkukauppiasta kauppaneuvoksiin*, s. 51, 105.
 14. Willgren, *Om rätt att idka gårdfarihandel*, s. 53–54.
 15. *Protokoll fördt hos Finlands ridderskap och adel vid lantdagen år 1877 IV* (Stockholm 1879), s. 514–516.

Gårdfarihandel på dagordningen

Att lanthandlarna inte gjorde gårdfarihandeln obsolet och att karelarnas handel fortsatte trots de ökade restriktionerna var ett förhållande som gav upphov till diskussion från 1860-talet framåt. Frågan togs upp av senaten redan i början av 1860-talet eftersom Platon Rokassovskij, generalguvernör över Finland 1861–1866, i ett brev till senatens ekonomiedepartement uttryckte sin oro över att ryska gårdfarihandlare regelbundet arresterades i Finland, och krävde en redogörelse för vilka lagar som egentligen var gällande i Finland. Såsom både Hoviniemi samt Naakka-Korhonen och Keynäs har visat, framkom det i diskussionen i senaten och den därpå följande korrespondensen med generalguvernören som tog flera år, att det fanns stora oklarheter och oenigheter kring vilken status ryska handelsmän skulle ha i Finland, det vill säga huruvida de skulle betraktas som besuttna eller obesuttna och vilka rättigheter de därigenom skulle inneha.¹⁶

Även på 1863 års lantdag togs frågan om arkangeliternas gårdfarihandel upp genom en petition i borgarståndet av Ekenäsborgaren Frithiof Hultman, som önskade kraftigare åtgärder för att stoppa den olagliga ”arkangelithandeln”, som han ansåg leda till moraliskt fördärv. Hultmans petition fick ett ljummet mottagande och ledde inte någonvart. Borgarståndets övriga representanter ansåg att lagen redan var tydlig i sitt förbud av gårdfarihandel och att petitionen inte innehöll några konkreta förslag på hur karelarnas handel ytterligare skulle kunna begränsas, även om de erkände problemets existens.¹⁷

Frågan behandlades i stället mera omfattande i samband med 1867 års lantdag, då lag- och ekonomiutskottet hade givit ett förslag till en ny näringsförordning. Enligt förordningen kunde alla fritt sälja det som deras gårdar hade producerat eller som de själva hade tillverkat, och försäljningen kunde ske såväl i stad som på landsbygd och dessutom under kringresande. Trots att det fortsättningsvis var förbjudet att bedriva gårdfarihandel med handelsvaror, var vissa produkter exkluderade från lagen, nämligen kärl av glas och lera samt föremål av fajans och inhemsk husslöjd. Dessa artiklar ansågs vara oundgängliga för all-

16. Hoviniemi, *Vienan ja Aunuksen karjalaisten Suomessa harjoittama laukkukauppa*, s. 45–52; Naakka-Korhonen & Keynäs, *Halpa hinta – pitkä mitta*, s. 39–40.

17. *Protokoll fördt hos vällofliga borgareståndet å landtdagen i Helsingfors 1863–1864 I* (Helsingfors 1864), s. 98, 160–162, 380–381, 397–398.

mogen, och dessutom exporterades de inte, så gårdfarihandeln var ett sätt att öka distributionen av varorna. För att bli berättigad att handla med varorna måste gårdfarihandlaren beviljas tillstånd av guvernören, vilket skulle förnyas varje år. Tillståndet beviljades dock endast till ”välfrejdade” finländska medborgare.¹⁸

I präste- och adelsståndet gav det utarbetade förslaget samt en reservation av E. Linder i adelsståndet, som ville göra gårdfarihandel med alla varor förutom medicin och alkohol tillåten, upphov till viss diskussion. Trots att det fanns avvikande åsikter kring i vilken utsträckning gårdfarihandel skulle få idkas, var alla överens om att gårdfarihandeln skulle vara förbjuden för att begränsa den så kallade arkangelithandeln.¹⁹

En förändring i synen på den karelska gårdfarihandeln började dock ske på 1870-talet. I en petition i bondeståndet under 1872 års lantdag föreslog Pekka Kumpulainen från Idensalmi att den karelska gårdfarihandeln skulle tillåtas mot att handelsmännen betalade en årlig skatt. Kumpulainen hävdade förvisso att den karelska gårdfarihandeln främst hade negativa följder, men att den inte heller kunde hindras. I andra petitioner igen ville lantdagsmän att reglerna mot ”arkangeliternas” gårdfarihandel ytterligare skulle skärpas. Detta ledde inte till någon förändring.²⁰

Problemet var alltså i huvudsak den rysk-karelska gårdfarihandeln, och på såväl 1800-talets lantdagar som i pressen beskrevs gårdfarihandeln vara helt i karelarnas händer. I ständerna vid 1877–1878 års lantdag uppgavs det att 6 000 karelska handelsmän reste till Finland varje år för att bedriva handel, vilket enligt Pekka Nevalainen var en grov överdrift.²¹ Dessutom var inte de rysk-karelska handelsmännen i

18. Willgren, *Om rätt att idka gårdfarihandel*, s. 52–55; Keynäs, *Vienan- ja aunuksen-karjalaisten Suomessa harjoittama laukkukauppa maakaupan vapauttamisesta laitto-man kulkukauppa-asetuksen antamiseen saakka*, s. 49.

19. *Hans kejserliga majestäts nådiga propositioner till storfurstendömet Finlands ständer å landtdagen i Helsingfors år 1867 III* (Helsingfors 1871), s. 1489; *Protokoll fördt hos högl. ridderskapet och adeln å landtdagen i Helsingfors år 1867 III* (Helsingfors 1872), s. 338–341; *Presteståndets protokoll vid landtdagen i Helsingfors år 1867 I–III* (Helsingfors 1892), s. 1119–1120.

20. *Suomen talonpoikaissäädyn pöytäkirjat valtiopäivillä v. 1872 I–II* (Helsinki 1895), s. 37–39, 169–170.

21. *Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat valtiopäivillä 1877–1878 II–III* (Helsinki 1901), s. 1399, 1408–1409; *Presteståndets protokoll vid landtdagen i Helsingfors år 1877–1878* (Helsingfors 1898), s. 1926; Nevalainen, *Kulkukauppiasta kauppaneuvoksiin*, s. 49–51. Enligt Nevalainen var det riktiga antalet uppskattningsvis lite över 1 000 personer.

majoritet bland gårdfarihandlarna; de flesta var de facto finländare som antingen idkade småskalig gårdfarihandel som bisyssla till fabriksarbete eller lantbruksarbete, eller som ägde företag och handlade med de produkter som 1868 års förordning tillät.²² På 1800-talet fanns det även andra etniska grupper än karelarna som idkade gårdfarihandel i Finland, såsom ryssar, romer och från 1880-talet även tatarer.²³ Den gårdfarihandel som bedrevs av finländare och andra etniska minoriteter var dock mera irreguljär än den karelska varför den har lämnat mindre spår i källorna. Som jag nämnde tidigare var de rysk-karelska gårdfarihandlarna kända som professionella gårdfarihandlare, vilket även deras uppskattning bland lokalbefolkningen talar för. I en artikel om hur olika rörliga arbetare bemöttes av den finländska allmogen vid sekelskiftet 1900, har Antti Häkkinen visat att de karelska gårdfarihandlarna hörde till de absolut mest respekterade bland de rörliga arbetarna, och att de på grund av sin professionalitet åtnjöt större respekt än finländska gårdfarihandlare.²⁴ Johanna Wassholm och Anna Sundelin kommer fram till samma slutsats i sin studie av mötet mellan den finlandssvenska lokalbefolkningen och de rysk-karelska gårdfarihandlarna vid sekelskiftet 1900, där de i huvudsak utgått från minnesmaterial.²⁵

Allmogens respekt till trots väckte alltså den rysk-karelska gårdfarihandeln starkt motstånd inom den finländska eliten, och debatten på 1877–1878 års lantdag kretsade nästan uteslutande kring ”arkangeliternas” gårdfarihandel, medan såväl inhemska gårdfarihandlare som andra etniska grupper nämndes mycket flyktigt eller inte alls.

Den legaliserade gårdfarihandelns faror och möjligheter

Gårdfarihandeln debatterades alltså aktivt för första gången på lantdagen 1877–1878 i samband med genomgången av den nya näringslagen. Det var även första gången som åsikterna om gårdfarihandel –

22. Nevalainen, *Kulkukauppiasta kauppaneuvoksiin*, s. 22–23.

23. *Ibid.*, s. 21–22.

24. Antti Häkkinen, 'Kiertäminen, kulkeminen ja muukalaisuuden kohtaaminen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun maalaisyhteisössä', Antti Häkkinen, Panu Pulma & Miika Tervonen (toim.), *Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa* (Helsinki 2005), s. 248–251.

25. Johanna Wassholm & Anna Sundelin, 'Emotions, trading practices and communication in transnational itinerant trade: encounters between "Rucksack Russians" and their customers in late nineteenth- and early twentieth-century Finland', *Scandinavian Economic History Review* 2018, doi.org/10.1080/03585522.2018.1466725.

både handelsformen som sådan och vilka grupper som utövade den – kraftigt gick isär. Även om man på tidigare lantdaggar hade varit av olika åsikt om hur frågan om den rysk-karelska gårdfarihandeln skulle lösas, hade alla varit överens om att en sådan handel i grunden var skadlig och skulle utrotas.

Upprinnelsen till 1877 års diskussion var den petition som presenterades i borgarståndet på 1872 års lantdag enligt vilken näringslagen skulle ses över. Den kejserliga propositionen för ny näringslag som presenterades på 1877–1878 års lantdag var då det kom till gårdfarihandel i stort sett den samma som näringsförordningen från 1868. Då propositionen behandlades av sammansatta lag- och ekonomiutskottet gjordes dock några förändringar: gårdfarihandeln skulle varken vara begränsad till vissa artiklar eller endast förbehållen finländska medborgare. Utskottet förordade alltså en total legalisering av gårdfarihandeln, eftersom förbudet stred mot näringsfrihetens principer. Dessutom hade alla tidigare försök att förbjuda handelsformen varit verkningslösa. Detta bevisade att gårdfarihandeln fyllde ett verkligt behov hos allmogen, och genom att frigöra den förbättrades kvaliteten på de produkter kunderna erbjöds, eftersom den fria konkurrensen skulle sälla bort skräpvarorna. Utskottet förespråkade dock att det skulle finnas vissa restriktioner på verksamhetsformen. Endast välfredade personer kunde få tillstånd av guvernören att bedriva gårdfarihandel, och tillståndet skulle förnyas varje år. Dessutom skulle gårdfarihandlarna vara begränsade till bestämda områden. En annan viktig orsak till att legalisera utländska medborgares gårdfarihandel var att staten då skulle kunna tjäna på den. Även om de utländska gårdfarihandlarna inte betalade skatt i Finland, skulle deras verksamhet åläggas en av guvernören fastställd avgift på minst 100 mark.²⁶

Då förslaget till ny näringslag sedan behandlades i ständerna gav utskottets tillägg upphov till en omfattande debatt.²⁷ Enligt Jukka Kekkonen som har studerat 1800-talets näringslagstiftning var gårdfarihandeln en av de frågor som väckte mest diskussion under behandlingen av den

26. *Handlingar tillkomna vid landtdagen i Helsingfors år 1877–1878 II* (Helsingfors 1878); Keynäs, *Vienan- ja aunuksenkarjalaisten Suomessa harjoittama laukkukauppa*, s. 54–60.

27. Frågan om gårdfarihandeln legalisering för såväl inhemska som utländska medborgare behandlades i borgarståndet den 25 oktober 1877, i präreståndet den 6 november samt i bonde- och adelsståndet den 8 november.

nya näringslagen på 1877–1878 års lantdag, och i adelsståndet gav frågan upphov till den mest utdragna diskussionen.²⁸ Flera av lantdagsmännen i adelsståndet var vid tiden guvernörer eller hade tidigare verkat som guvernörer och hade därför mycket god insyn i gårdfarihandels reglementering och praktiska utövning. Gårdfarihandeln berörde såväl bondeståndets som borgarståndets intressen, men frågan gav inte upphov till lika lång diskussion som hos adeln och ridderskapet. Såsom Keynäs påpekar var bondeståndets lantdagsmän jordägare, och representerade därmed inte allmogen som var gårdfarihandlarnas främsta kunder.²⁹

Jag argumenterar i den här uppsatsen för att inläggen i de olika ständerna bör ses som en gemensam diskussion. De enskilda lantdagsmännen gick nämligen inte endast i dialog med sina ständsfränder eller med utskottets förslag till ny näringslag, utan med allmänt förfäktade åsikter, rykten och myter som kringgärdade gårdfarihandeln, ”arkangeliterna” och allmogens konsumtionsvanor. Många av de argument som framfördes var redan bekanta från diskussioner på tidigare lantdagar.

Diskussionen på 1877–1878 års lantdag utmärkte sig dock på ett tydligt sätt: för första gången hade den karelska gårdfarihandeln och den konsumerande allmogen högljudda försvarare, som varken såg något ont i verksamhetsformen eller i de grupper som utövade yrket. Dessa argumenterade dock från en försvarsposition, medan de som antingen helt motsatte sig förslaget eller som godkände förslaget men såg det som ett sätt att utrota arkangeliternas gårdfarihandel var i majoritet. Detta återspeglades i omröstningen, där nej-rösterna antingen var i övervägande majoritet (prästeståndet) eller uppgick till runt två tredjedelar av det sammanlagda röstetalet (adels-, borgar- och bondeståndet).

Gårdfarihandlarens nationalitet och etnicitet

Vad var det då som lantdagsmännen tvistade om? I utskottets förslag till nya bestämmelser om gårdfarihandel fanns det två punkter som var omdanande: att alla former av gårdfarihandel skulle släppas fria och att rättigheten även skulle omfatta utländska medborgare. I ständerna var det framför allt det senare förslaget som väckte protester,

28. Jukka Kekkonen, *Merkantilismista liberalismiin. Oikeushistoriallinen tutkimus elinkeinovapauden syntytaustasta Suomessa vuosina 1855–1879* (Helsinki 1987), s. 240–262.

29. Keynäs, *Vienan- ja aunuksenkarjalaisten Suomessa harjoittama kulkukauppa*, s. 66.

och diskussionen handlade till övervägande del om den skadliga verkan de så kallade arkangeliterna hade på landets ekonomi och den finländska befolkningens sedliga karaktär. Utskottet hade dock ansett att ”arkangelithandeln” fyllde ett verkligt behov bland allmogen, och det hade garderat sig emot kritik genom att införa en obligatorisk avgift för utlänningar samt krav på välfrejd.

Dessa resonemang gick inte hem hos majoriteten av ständernas talare.³⁰ Få trodde att finländska män eller pojkar skulle prova på yrket och i stället skulle de utländska handelsmännen, främst från det ryska Karelen, i ännu större skaror resa till Finland. Karelarna ansågs nämligen ha klart bättre förutsättningar för att bedriva gårdfarihandel än finländarna. Detta berodde inte endast på deras långa praktiska erfarenhet, utan lantdagsmännen beskrev karelarnas fallenhet för rörlig handel som en del av deras etniska karaktär. Enligt brukspatronen Anders Ahlström från Björneborg var karelarna skapade för ett kringstrykande liv och hade en naturlig fallenhet för handel, och därmed även för att lura pengar av folk, medan Alfred Oskar von Bonsdorff i adelsståndet hävdade att karelarna var handelsgenier med ett beräkande lynne som gjorde att de kunde locka kunder till köp. Mot dessa hade de ”flegmatiska” finska männen inte en chans.³¹

Då de möjliga framtidsutsikterna diskuterades användes bibliska referenser och de karelska gårdfarihandlarna beskrevs som en flodvåg, eller så som pastor Lyra uttryckte det, som egyptiska gräshoppor som skulle översvämma landet ifall utskottets förslag gick igenom.³² I ett långt inlägg i adelsståndet målade von Bonsdorff upp ett skräckscenario för hur vardagen på landsbygden skulle se ut ifall gårdfarihandeln legaliserades. Ett hemman i Åbo och Björneborgs län skulle tre gånger om dagen besökas av gårdfarihandlare, som skulle förföra arbetarna som utförde sitt dagsverke med ”glitter och kram”. Flera av arbetarna skulle kanske dessutom sedan tidigare ha obetalda skulder, vilket kunde leda till obehagliga möten med de kringvandrande arkangeliterna. Även kvinnorna på gården skulle lämna alla hushållssysslor ogjorda då de i stället köpslog med gårdfarihandlarna som trängt sig

30. Se t.ex. *Presteståndets protokoll*, s. 1925–1926.

31. *Borgareståndets protokoll*, s. 1398, 1402; *Protokoll fördrt hos Finlands ridderskap och adel*, s. 497, även 521.

32. Se t.ex. *Talopoikaissäädyn pöytäkirjat*, s. 1399; *Presteståndets protokoll*, s. 1931, 1934.

på i stugorna. Detta skulle husbonden motvilligt men kraftlöst tvingas beskåda då gårdfarihandlaren hade all rätt på sin sida.³³

Bland vissa talare fanns det även en rädsla för att det rysk-karelska inslaget i Finland skulle bli permanent. Kommerserådet Gustaf Adolf Lindblom anförde i borgarståndet: ”Jag tror att en verklig invandring af allt möjligt slödder från vårt närmaste grannland, skulle vara följden, om gårdfarihandeln hos oss blefve tillåten.”³⁴ I bondeståndet ansåg man att det fanns en risk för att karelarnas familjer följde med, vilket kunde ha en religiöst demoraliserande effekt på den finländska befolkningen ifall den planerade liberaliseringen av religionslagen förverkligades.³⁵

Eftersom karelarna från den ryska sidan av gränsen var den absolut största gruppen utländska medborgare som bedrev gårdfarihandel i Finland var det även dem diskussionen främst handlade om. Ändå var det inte endast karelarna man beförde att skulle ”översvämma landet”; även den judiska gårdfarihandeln togs upp som ett argument för att inte godkänna utskottets förslag. Den ringa judiska handeln som vid tiden fanns i Finland var kraftigt begränsad till specifika varor, och eftersom judarna saknade medborgarrätt i Finland fick de inte bedriva gårdfarihandel.³⁶ Källorna vittnar inte heller om att judarna likt karelarna skulle ha bedrivit olaglig gårdfarihandel. Detta var ständernas talare också medvetna om, men många ansåg att utskottets förslag bäddade för en inflyttning av judar från Östeuropa, som Carl Gustaf Mortimer von Kraemer i adelsståndet beskrev som de farligaste av alla gårdfarihandlare.³⁷ von Bonsdorff sammanfattade flera talares farhågor på följande sätt:

Tager man nu i betraktande, i hvilka händer denna handel, så framt den i obegränsad utsträckning frigifves, skulle öfvergå, så är det alldeles otvifvelaktigt, att blott en ringa försvinnande del utaf inhemske män komme att i längden befatta sig med denna slags näring, hvaremot påtagligt är, att från Arkangel hit invandrande Karelar skulle, liksom äfven från Polen, Lithauen och Wolhynien hit emigrerande judar, slå gårdfarihandeln under sig.³⁸

33. *Protokoll fördt hos Finlands ridderskap och adel*, s. 498–499.

34. *Borgareståndets protokoll*, s. 1399.

35. *Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat*, s. 1399.

36. Johanna Wassholm, ”Handel i marginalen. Den judiska småhandeln och lokalsamhället i Åbo under slutet av 1800-talet”, *Historisk Tidskrift för Finland* 102 (2017:4), s. 594–595.

37. Se t.ex. *Preteståndets protokoll*, s. 1931, 1934–1935; *Borgareståndets protokoll*, s. 1400; *Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat*, s. 1400–1401; *Protokoll fördt hos Finlands ridderskap och adel*, s. 503, 509.

38. *Protokoll fördt hos Finlands ridderskap och adel*, s. 496.

von Bonsdorff påstod vidare att det endast var de lägst stående av judarna som blev gårdfarihandlare. Här avsåg han av allt att döma östjudarna.³⁹ Andra talare hävdade att det inte endast var judar utan andra med ”judenatur” som skulle lockas av yrket, medan en talare även nämnde romsk gårdfarihandel som en möjlig framtidsutsikt ifall utskottets förslag godkändes.⁴⁰ Den romska handeln med främst hästar och spetsar väckte ingen vidare diskussion, troligtvis för att denna handelsform inte betraktades som legitim, utan som en form av tiggeri. (Se Jutta Ahlbecks uppsats i detta nummer.)

De finländska lantdagsmännen var ingalunda de enda som uttryckte oro över en potentiell judisk, företrädesvis östjudisk, gårdfarihandel. Carl Henrik Carlsson har visat att gårdfarihandeln och framför allt den judiska gårdfarihandeln upprepade gånger var föremål för diskussion på Sveriges riksdagar under 1870- och 1880-talen, trots att gårdfarihandeln hade frigivits i Sverige i och med näringsfrihetsförordningen av år 1864. Till skillnad från Finland var diskussionen i Sverige en reaktion på en verklig utveckling: i och med att passtvånget avskaffades år 1860 kunde vem som helst flytta till landet, och däribland fanns många polska och ryska judar. Carlsson argumenterar för att den ihärdiga kritik som utländska medborgares gårdfarihandel mötte i Sverige, och som ledde till att handelsformen förbjöds för utlänningar 1887 samtidigt som reglerna för svenska gårdfarihandlare skärptes, var ett direkt svar på det här förhållandet.⁴¹

I Finland var det främst i bondeståndet som en verklig diskussion uppstod kring finska medborgares gårdfarihandel och huruvida utskottets förslag om en fri gårdfarihandel kunde locka finska handelsmän. I alla ständer fanns det bland dem som var positiva till förslaget en förhoppning om att den inhemska gårdfarihandeln skulle kunna konkurrera ut den karelska, men i bondeståndet ansåg man att även denna utveckling var problematisk. Flera lantdagsmän uttryckte nämligen en oro över att lantbruksarbetare skulle lämna ”Finlands modernäring”, och ge sig in på gårdfarihandel i hopp om rikedom och ett lättare liv. Enligt lantdagsgesman Brusila fanns det ingen annan orsak än lättja för

39. *Ibid.*, s. 497.

40. *Borgareståndets protokoll*, s. 1397; *Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat*, s. 1405.

41. Carl Henrik Carlsson, *Medborgarskap och diskriminering. Östjudar och andra invandrare i Sverige 1860–1920* (Uppsala 2004), s. 126–144.

någon att lämna lantbruksarbetet till förmån för gårdfarihandeln, och han befarade att en fjärdedel av Finlands befolkning snabbt skulle ge sig in i näringen. Enligt lantdagsman Hannuksela var det dessutom omöjligt för en gårdfarihandlare att helt hålla sig till lagliga former, och olagliga sidonärningar var en direkt konsekvens av gårdfarihandeln. I vissa fall beskrevs den gårdfarihandel som bedrevs av finländska medborgare som mera skadlig än den karelska, eftersom karelarna återvände till Ryssland medan finländarna stannade kvar i Finland.⁴²

Till nationens och allmogens gagn

De utländska gårdfarihandlarna kunde enligt lantdagsmännen förorsaka skador av främst två slag: ekonomiska och sedliga. Av dessa var det den första som gav upphov till en mera utdragen diskussion om i vilken omfattning gårdfarihandeln var skadlig för ekonomin och huruvida utskottets förslag var ett sätt att råda bot på detta. Enligt förslaget skulle inhemska gårdfarihandlare beskattas, men eftersom lanthandlare dessutom var tvungna att betala en avgift, fick gårdfarihandlare en orättvis fördel. Utländska gårdfarihandlare betalade ingen skatt, och om de tog kunder från lanthandlarna förlorade staten värdefulla skatteintäkter.⁴³

Det var inte endast för den nationella ekonomin som gårdfarihandeln ansågs skadlig; även allmogens privata ekonomi led av att de konstant frestades till uppköp. Här uppstod dock en klar meningsskiljaktighet mellan dem som motsatte sig och dem som försvarade gårdfarihandeln. Enligt dem som förespråkade fortsatta förbud kom arkangeliterna ”endast med underhålligt kram och värdelöst glitter” som tjänstehjon och andra fattiga personer, främst kvinnor, lockades av. Lanthandlarna hade i stället tagit över uppgiften att förse folket med förnödenheter.⁴⁴ Många andra, som välkomnade utskottets förslag, hävdade däremot att den olagliga gårdfarihandel som hade bedrivits i Finland i hundratals år bevisade att det bland allmogen fanns ett verkligt behov av de varor som gårdfarihandlarna erbjöd. De hävdade alltså det motsatta, att gårdfarihandeln försåg den finska allmogen med nödvändiga varor som de

42. *Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat*, s. 1401–1402.

43. Se t.ex. *Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat*, s. 1401; *Protokoll fördrat hos Finlands ridderskap och adel*, s. 497–498, 502.

44. *Protokoll fördrat hos Finlands ridderskap och adel*, s. 495–496; *Borgareståndets protokoll*, s. 1402.

annars hade svårt att komma över eftersom lanthandlarna fortfarande var få till antalet och ojämnt utspridda över landet.⁴⁵

Lantdagsmännen var alltså inte överens om huruvida det fanns ett behov av gårdfarihandel, vilket Leo Mechelin i adelsståndet uppmärksammade:

Här har visserligen förklarats av en talare, att det icke är *behöfligt* för befolkningen i landsbygden att få sina varor sålunda erbjudna. Att noggrannt definiera ordet *behöfva* är svårt nog. Det är icke ett absolut behov att få andra varor än sådana, med hvilka man kan upprätthålla lifshanken, och likväl arbeta i alla samhällen tusenden sinom tusenden att bringa till konsumenterna äfven varor, än de nödvändigaste. Gränsen emellan det som man behöver och det som man kan undvara är omöjlig att uppdraga.⁴⁶

På det här sättet anslöt sig lantdagen till en större diskussion om kvinnors och de lägre klassernas konsumtion. Konsumtionshistorisk forskning har visat hur de ledande klasserna såg negativt och ofta nedvärderande på allmogens, framför allt de obesuttnas, konsumtion eftersom den ansågs utmana den sociala hierarkin.⁴⁷ Exempelvis har Laura Stark i en finländsk kontext pekat på den negativa syn på kvinnors konsumtion som bland annat tidningspressen på 1800-talet gav uttryck för, och hur konsumtionens behövlighet konstant ifrågasattes.⁴⁸

I frihetens och civilisationens namn

En del talare hade även ideologiska eller politiska skäl till att de antingen motsatte sig eller försvarade legaliseringen av gårdfarihandel. Många lantdagsmän som omfattade den senare ståndpunkten åberopade näringsfrihetsprincipen, och hänvisade till Adam Smith för att få stöd för sina argument. Enligt lantdagsman Eklund i bondeståndet var en frigiven gårdfarihandel en logisk konsekvens av frihandelsprincipen och det fanns därför ingen orsak att motsätta sig den.⁴⁹ Frågan

45. Se t.ex. *Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat*, s. 1399, 1407; *Protokoll fördt hos Finlands ridderskap och adel*, s. 500, 504, 509.

46. *Protokoll fördt hos Finlands ridderskap och adel 1877*, s. 524. Kursiv i original.

47. Se t.ex. Christer Ahlberger, *Konsumtionsrevolutionen I. Om det moderna konsumtions-samhällets framväxt 1750–1900* (Göteborg 1996), s. 147.

48. Laura Stark, *The Limits of Patriarchy. How Female Networks of Pilfering and Gossip Sparked the First Debates on Rural Gender Rights in the 19th-Century Finnish Language Press* (Helsinki 2011), s. 106–109.

49. *Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat*, s. 1399; se även *Protokoll fördt hos Finlands ridderskap och adel*, s. 511.

Leo Mechelin.

Bild: Wikimedia Commons.

om näringsfrihetens utsträckning debatterades dock mest intensivt i adelsståndet, där flera lantdagsmän framförde att de inte kunde godkänna en sådan frihet som var till skada för folket.⁵⁰ Mellan Alfred Oskar von Bonsdorff och Leo Mechelin uppstod en diskussion om hur begreppet frihet skulle tolkas, och huruvida frihet allena var ett godtagbart motiv för en legaliserad gårdfarihandel.

Om frihet var en grund för att legalisera gårdfarihandeln, hävdade lantdagsmän i bondeståndet att det finska folket inte kunde anförtros en så stor frihet som utskottets förslag innehöll. Enligt H. Jaatinen borde det finska folket betraktas som minderårigt, och saknade följaktligen förmågan att avgöra huruvida det köpslog med en gårdfarihandlare som hade tillstånd att bedriva yrket eller inte. Detta påstående väckte dock kritik bland andra lantdagsmän, som ansåg att Jaatinens uttalande var en skymf mot folket.⁵¹ Ändå tycks detta argument ha varit avgörande för att gårdfarihandeln inte legaliserades, eftersom de flesta

50. *Protokoll fördt hos Finlands ridderskap och adel*, s. 506.

51. *Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat*, s. 1406, 1408.

ansåg att näringsfriheten gick för långt ifall även gårdfarihandeln omfattades av den.⁵²

Andra argumenterade utgående från den skada som en frigiven gårdfarihandel kunde innebära för de straffrättsliga principerna i landet. Enligt von Bonsdorff och Johan Philip Palmén i adelsståndet hävdade gårdfarihandeln försvarare att förbudet var onödigt på grund av att det skedde så många förbrytelser mot det. Om denna logik fick genomslag i lantdagen skulle den kunna användas för att omkullkasta vilka lagar som helst.⁵³ Andra lantdagsmän ville dock att lagen bättre skulle efterfölja folkets rättsuppfattning, som förbudet mot gårdfarihandel stred mot, vilket bevisades av att gårdfarihandlarna var välkomna gäster i stugorna trots de otaliga förbuden. Enligt doktor Nordström i prästeståndet hade förbudet mot gårdfarihandel en demoraliserande effekt på folket och lärde dem att förakta lagen.⁵⁴

En av de intressantaste meningsskiljaktigheterna uppstod i bondeståndet angående huruvida handel ökade folkets bildningsnivå. Diskussionen inleddes av lantdagsman Liukkonen, som starkt försvarade en frigivning av gårdfarihandeln, bland annat med hänvisning till att handel traditionellt hade varit ett sätt att sprida bildning. Detta påstående väckte stor förundran bland många andra lantdagsmän. Dessa menade att det kanske stämde att handel medförde bildning för ”barbarer”, men att detsamma inte gällde för ”civiliserat folk”. Gårdfarihandeln var tvärtom helt oförenlig med bildning och civilisation.⁵⁵

I de andra ständerna bekymrade man sig över de politiska signalerna ett fortsatt förbud mot gårdfarihandel medförde. Flera talare framhöll att det fanns en risk för att förbudet skulle betraktas som en direkt attack på de archangeliska bönderna och att detta inte skulle godtas av ryska makthavare, som under en längre tid hade ”agiterat” för arkangeliternas rättigheter.⁵⁶ Pastor Öller i prästeståndet såg det som politiskt oklokt av den finska nationen att på detta sätt alienera ryska gårdfarihandlare.⁵⁷ Talarna hade fog för sina farhågor, eftersom bemötandet

52. Se t.ex. *Protokoll fördt hos Finlands ridderskap och adel*, s. 513.

53. *Protokoll fördt hos Finlands ridderskap och adel*, s. 495, 530.

54. *Presteståndets protokoll*, s. 1928. Se även *Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat*, s. 1400.

55. *Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat*, s. 1403–1406.

56. *Borgareståndets protokoll*, s. 1401; *Presteståndets protokoll*, s. 1937; *Protokoll fördt hos Finlands ridderskap och adel*, s. 500.

57. *Presteståndets protokoll*, s. 1928.

av ryska gårdfarihandlare upprepade gånger gav upphov till konflikter mellan ryska och finska makthavare under 1800-talet. Läget var särskilt spänt 1864 då en artikel i *Moskovskija Vedomosti* rapporterade om hur de finländska myndigheterna och framför allt länsmännen trakasserade ryska gårdfarihandlare. År 1839 hade det utfärdats en kejsarlig förordning enligt vilken ryska bönder skulle ha samma handelsrättigheter som andra utlänningar och finländska bönder. Skribenten tolkade förordningen som att även gårdfarihandel skulle vara tillåten, och hävdade att länsmännen jagade gårdfarihandlarna med hundar och fängslade dem på grund av deras ryska ursprung. Alexander II hade råkat läsa artikeln och bad om en förklaring av generalguvernören, som lät kanslichefen C.H. Molander författa en redogörelse för varför tidningsartikelns anklagelser var grundlösa. Enligt Molander övervakades inte de ryska gårdfarihandlarnas verksamhet på grund av att de skulle vara från Ryssland utan på grund av att verksamheten i sig var olaglig i Finland, även för dess egna medborgare. Svaret tillfredsställde av allt att döma kejsaren, som inte tog upp frågan igen. Osmo Jussila betraktar dock frågan om de rysk-karelska gårdfarihandlarna som en av de konflikter som beredde vägen för den kommande förryskningsperioden vid sekelskiftet 1900.⁵⁸

Att diskussionen på 1877–1878 års lantdag så starkt kretsade kring frågor om frihet, utveckling och civilisation, och att frågan diskuterades ur ideologisk och politisk synvinkel, är i sig inte förvånande: hela lagförslaget vilade på ett liberaliseringsideal. Pia Lundqvist, som har studerat hur den västgötska gårdfarihandeln diskuterades på de svenska riksdagarna i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet, har dock visat att gårdfarihandel var en fråga som inte nödvändigtvis följde en liberal–konservativ-axel. I Sverige var frågan, som främst handlade om den inhemska gårdfarihandeln, gammal, och under 1800-talet kunde liberalismen användas som argument för att både begränsa och möjliggöra gårdfarihandel. Detsamma gällde även för mer konservativa ståndpunkter.⁵⁹ På den finländska lantdagen var många noga med att påpeka att de var liberalt sinnade, men att de inte kunde godkänna gårdfarihandel. Robert Rissanen i borgarståndet påstod att ingen av ståndets medlemmar var så frisinnad som han, men han ansåg att

58. Osmo Jussila, *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917* (Helsinki 2004), s. 453–458.

59. Lundqvist, *Marknad på väg*, s. 55–58.

alla former av gårdfarihandel var onödiga.⁶⁰ I adelsståndet var Leo Mechelin upprörd över att han anklagades för att vilja legalisera gårdfarihandeln på grund av ett frihetsideal allena. Enligt Mechelin baserade han inte alls sin ståndpunkt på ett abstrakt frihetsbegrepp, utan på historiska realiteter.⁶¹

Till skada för ordning och moral

Yleisesti tunnetaan, että nuo kulkukauppiat ovat vahingoittaneet kansaa ei ainoastaan siinä suhteen, että miehet tavallisesti ovat epärehellisiä, vaan myös siveellisen elämän suhteen ovat miehet olleet huonoja miehiä.⁶²

Om lantdagsmännen tvistade om huruvida gårdfarihandlarna spred bildning, var de i stället mera eniga om att de spred osedlighet. Som tidigare framgått, var påståendet att gårdfarihandeln uppmuntrade till ett osedligt liv ett av de mest förekommande argumenten mot en liberalisering av gårdfarihandelsreglementet, och medan Leif Runefelt hävdar att argumentet försvann från den svenska diskussionen på 1860-talet, var det fortfarande livskraftigt i Finland på 1870-talet.⁶³ Det var dock sällan som lantdagsmännen noggrannare definierade vad de exakt avsåg med att den karelska gårdfarihandeln spred osedlighet, utan i stället diskuteras frågan i förtäckta ordalag. Ett återkommande bevis för att gårdfarihandeln var skadlig var det faktum att handelsmännen spred veneriska sjukdomar, vilket i förlängningen betydde att de antogs idka sexuell umgänge med finländska kvinnor.⁶⁴ Dessutom anklagades karelarna för att vara våldsamma, och lantdagsmännen tog upp flera fall där arkangeliter hade dömts för våldsbrott.⁶⁵

I andra fall var det inte karelarna i sig utan deras varor som beskrevs som roten till omoralen. Lantdagsmännen återkom till de farliga och förbjudna varorna som gårdfarihandlarna bjöd ut, framför allt gift.⁶⁶ I prästeståndet nämnde doktor Hornborg förutom gifter även

60. *Borgareståndets protokoll*, s. 1401.

61. *Protokoll fördt hos Finlands ridderskap och adel*, s. 524.

62. *Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat*, s. 1400. ”Det är allmänt känt att de där gårdfarihandlarna har skadat folket inte bara genom att de vanligtvis är oärliga, utan också vad beträffar sedlighet har de varit dåliga män.”

63. Runefelt, *En idyll försvarad*, s. 208.

64. *Protokoll fördt hos Finlands ridderskap och adel*, s. 517.

65. *Ibid.*, s. 498.

66. *Ibid.*, s. 521.

andra farmakologiska preparat: ”af hvilka några äro så beskaffade att det vore en skam att ens nämna dem”.⁶⁷ Här avsågs troligtvis kondomer eller mediciner som igångsatte abort, som ibland fanns i gårdfarihandlarnas väskor.⁶⁸

Alla köpte dock inte påståendet att karelarna skulle föra ett ”osedligt leverne”. Enligt Georg von Alfthan, tidigare guvernör i Uleåborgs län och en av de karelska gårdfarihandlarnas främsta försvarare, var beskyllningen om karelarnas osedlighet ologisk. Eftersom de gårdfarihandlare som rörde sig i Finland inte själva var köpmän utan utsända gårdfarihandlare, var det svårt att tro att de skulle anförtros uppdraget om de samtidigt brukade rusdrycker i överdriven mängd. von Alfthan betvivlade även att arkangeliterna spred smittosamma sjukdomar. Han hänvisade till ett stickprov som hade gjorts på 200 handelsmän under en marknad och som hade visat att de var friska.⁶⁹

Till det i sedligt hänseende problematiska hörde även gårdfarihandels kringvandrande karaktär. Redan under tidigare lantdagar hade lantdagsmännen oroat sig för att alltför stora lättnader i gårdfarihandelsreglementet skulle leda till ett ökat lösdriveri under sken av att personerna bedrev gårdfarihandel.⁷⁰ Då talarna i bondeståndet på 1877–1878 års lantdag oroade sig över att finska lantbruksarbetare skulle överge lantbruket till förmån för gårdfarihandeln, var det också på grund av en rädsla för ökat lösdriveri.⁷¹ Detsamma ansåg även talare i adelsståndet, där bland andra Leo Mechelin, som alltså starkt förordade utskottets förslag, ansåg att det borde finnas en annan lösning på arkangeliternas kringvandrande liv än att begränsa deras utkomstmöjligheter.⁷² Det var alltså inte alltid gårdfarihandeln i sig eller det faktum att den i så hög grad utövades av karelare som var roten till problemet. Detta uppmärksammades även i tidningspressen. I en artikel i *Helsingfors Dagblad* från 1876 diskuterades de så kallade sedliga konsekvenserna av den karelska gårdfarihandeln, men skribenten hävdade att detta inte var unikt för just denna grupp, utan något de hade

67. *Presteståndets protokoll*, s. 1933.

68. *Cultura* – kulturvetenskapliga arkivet vid Åbo Akademi. Acc No M 2059:2–3.

69. *Protokoll fördt hos Finlands ridderskap och adel*, s. 500–501.

70. Se t.ex. *Protokoll fördt hos högl. ridderskapet och adeln*, s. 339–340.

71. *Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat*, s. 1405. Se även *Protokoll fördt hos Finlands ridderskap och adel*, s. 502.

72. *Protokoll fördt hos Finlands ridderskap och adel*, 502, 526; *Presteståndets protokoll*, 1935.

gemensamt med ”stockflötare, förbönder och andra rörliga arbetare”. Här var det inte karelarnas etniska tillhörighet utan deras rörliga livsstil som enligt skribenten var orsaken till deras osedliga liv, och samma resonemang hördes även på 1882 års lantdag.⁷³

Transnationella rädslor och stereotypier

De argument som framfördes mot gårdfarihandeln på 1877–1878 års lantdag var alltså att den helt skulle övertas av utländska handelsmän; den tog kunder från den ordnade lanthandeln; den berövade den finländska staten på skatter; den spred osedlighet; den innebar en frihet som den finländska befolkningen inte kunde handskas med. Vid ett skede under diskussionen i adelsståndet sade Georg von Alfthan, den kanske främste försvararen av den karelska handeln, uppgett: ”Detta är, må jag säga, den gamla visan [...]”.⁷⁴ Om man placerar in diskussionen som fördes av Finlands ständer i ett bredare sammanhang är det lätt att hålla med von Alfthan. Det är för det första frapperande hur få skillnader det fanns mellan de olika ständerna – samma argument upprepades gång på gång och endast i enstaka fall märks ständernas särintressen. Det bästa exemplet på detta är bondeståndets oro över att lantbruket skulle förlora arbetskraft.

För det andra hade diskussionen om gårdfarihandel i Finland mycket stora likheter med liknande diskussioner i andra länder. Den tidigare forskningen om gårdfarihandels reglering nämner antingen inte över huvud taget de diskussioner som fördes i samband med att gårdfarihandels regelverk utformades (Willgren), eller redogör rent deskriptivt för stånd för vad som uttalades i frågan (Hoviniemi och Keynäs) utan att debatten analyseras. Genom att fokusera på hur argumenten formas diskursivt i de olika ständerna på 1877–1878 års lantdag vill jag visa hur diskussionen var både ståndöverskridande och en del av en större transnationell debatt om gårdfarihandels och gårdfarihandlarnas faror.

För att granska debattens transnationella karaktär erbjuder Sverige den bästa jämförelsepunkten, eftersom situationen i de bägge länderna hade liknande drag, men även tydliga skillnader. Dessutom var Sverige

73. *Helsingfors Dagblad* 7.11.1876; *Borgareståndets protokoll vid landtdagen i Helsingfors år 1882 III* (Helsingfors 1909), s. 1729.

74. *Protokoll fördt hos Finlands ridderskap och adel*, s. 509.

det enda land som de finländska lantdagsmännen explicit jämförde med. Fram till 1809 reglerade samma lagar gårdfarihandeln i Finland och i Sverige och länderna hade en liknande social struktur och infrastruktur.⁷⁵ Gårdfarihandeln i Sverige dominerades dock av inhemska handelsmän som på ett helt annat sätt än de rysk-karelska gårdfarihandlarna i Finland åtnjöt respekt. Därför kretsade diskussionen i riksdagen även kring västgötaböndernas privilegier visavi borgarnas. Trots det kan man se att de svenska riksdagsdebatterna följde samma mönster som de finländska. I sin studie av den västgötska gårdfarihandeln har Pia Lundqvist visat att diskussionen gick från att vara en övervägande ekonomisk debatt till en debatt med flera moralargument. År 1823 beskriver till exempel prosten Sundius gårdfarihandeln på följande sätt:

Att genom dessa landstrykare venerisk smitta blivit spridd till orter, där den förut icke var känd, att genom deras utprångling av arsenik, mord icke sällan blivit begångna, att allmogens hustrur förledas, att bestjäla sina män, och barn sina föräldrar, för att åtkomma deras merendels odugliga kram, äro givna och bevisliga fakta.⁷⁶

Även i Sverige omgärdades alltså gårdfarihandlarna av rykten som hävdade att de sålde gifter och spred könssjukdomar, och på samma sätt som i Finland beskrevs deras handelsvaror som odugliga. Man kan därför dra slutsatsen att gårdfarihandlare oberoende av nationalitet eller etnicitet blev måltavla för rädslor som omgärdade rörliga samhällsgrupper och allmogens konsumtion. Både Catharina Lis och Hugo Soly, som har studerat synen på arbete i det tidigmoderna Europa, och Laurence Fontaine, som har studerat den europeiska gårdfarihandeln under tidigmodern tid, har visat hur en rigid stereotyp av gårdfarihandlaren växte fram eftersom han stod utanför såväl skräväsendet som lönearbetet. Även i övriga delar av Europa förekom mycket liknande stereotypier av gårdfarihandlare som i Finland och Sverige, och enligt Lis och Soly var stereotypin diskursivt sammanlänkad med den alkoholiserade arbetaren, den olydige lärlingen, den late betjänten och den lättfotade kvinnan.⁷⁷ Fontaine visar å sin sida hur stereotypin förstärktes genom litterära representationer som por-

75. *Protokoll fördt hos högl. ridderskapet och adeln*, s. 339.

76. Citerat i Lundqvist, *Marknad på väg*, s. 61.

77. Catharina Lis & Hugo Soly, *Worthy Efforts. Attitudes to Work and Workers in Pre-Industrial Europe* (Leiden 2012), s. 478.

trätterade gårdfarihandlaren som någon som kom långt ifrån för att förföra speciellt kvinnorna med fantasieggande föremål. Fontaine beskriver stereotypin på följande sätt:

Beneath the merchant's affable facade the parish priest detected the sardonic smile of a Voltaire, his Protestant origins lurking behind his false humility. He was in turn a propagandist for socialism in 1850 and for defeatism in 1870: he was evil incarnate – and didn't people also say that, as well as immoral books, he also sold arsenic? The right-thinking press did not beat about the bush in calling him a 'travelling pimp', who inflamed the baser instincts so as to corrupt young girls, who 'stopped off in all the taverns and, armed with his box with the false bottom, wormed his way into houses when the father or husband was away'.⁷⁸

Förutom de farliga varorna och förförandet av kvinnor ansågs gårdfarihandlaren alltså vara en politiskt suspekt figur. Denna bild av gårdfarihandlaren förekom även i Finland i samband med ökade spänningar i de finsk-ryska relationerna kring sekelskiftet 1900. Efter att den illa omtyckte generalguvernören Nikolaj Bobrikov hade utfärdat februari-manifestet 1899, anklagades gårdfarihandlarna för att sprida rykten bland den finländska allmogen enligt vilka kejsaren förberedde jorddelningar. De finländska tidningarna rapporterade ivrigt om ryktena och hävdade även att ”påsarystarna” låg bakom en motadress till den finländska adressen till tsaren i försvar av autonomin. De rysk-kareliska gårdfarihandlarna började betraktas som politiska spioner och de bevakades därför allt noggrannare av finska myndigheter. Detta blev i sin tur ett ytterligare argument för ryska makthavare att skärpa tonen gentemot Finland, och få den rysk-kareliska gårdfarihandeln på laglig fot, vilket den var mellan 1900 och 1905.⁷⁹

Även om liknande rädslor och stereotyper har följt gårdfarihandlare i olika delar av Europa, verkar dessa trots allt ha förstärkts och blivit mera seglivade då de applicerades på personer av annan nationalitet, etnicitet eller religion. I till exempel Sverige upphörde inte diskussionen om gårdfarihandel i samband med att näringen släpptes fri år 1864, men den ändrade måltavla i samband med den ökade immigrationen under 1800-talets andra hälft. Carl Henrik Carlsson, som har studerat östjudiska invandrare i Sverige under 1800-talets andra hälft och

78. Laurence Fontaine, *The History of Pedlars in Europe* (Durham 1996), s. 168.

79. Wassholm & Sundelin, 'Emotions, trading practices and communication', s. 13–14; Nevalainen, *Kulkukauppiasta kauppaneuvoksiin*, s. 108–114.

1900-talets början, har visat hur riksdagarna under 1870- och 1880-talen gång på gång återkom till frågan om utländska medborgares gårdfarihandel, i synnerhet den som bedrevs av judar från Ryssland och Polen. Diskussionerna, som ledde till att gårdfarihandel förbjöds för utländska medborgare 1888, var samtida med de finländska och kretsade i stort sett kring precis samma frågor: gårdfarihandlarnas varor var av dålig kvalitet, allmogen saknade förmågan att skärskåda bedrägliga gårdfarihandlare, den framväxande lanthandeln hade gjort gårdfarihandeln onödig och kringresande handelsmän hade dåligt inflytande på lokalbefolkningen. Likt diskussionen i Finland kontrasterades de godtrogna svenskarna mot de oärliga utlänningarna.⁸⁰

Avslutning

I den här uppsatsen har jag studerat de diskussioner som gårdfarihandelns reglering gav upphov till på Finlands lantdag under 1800-talet, med speciellt fokus på lantdagen 1877–1878. Jag har analyserat de etniska, ekonomiska, ideologiska, politiska och moraliska argument som framfördes och visat hur samstämmig lantdagen var i både sin kritik och sitt försvar av gårdfarihandeln. Debatten på 1877–1878 års lantdag var ett resultat av tidigare decenniernas diskrepans mellan lagar och praktisk efterlevnad. Samtidigt visar utvecklingen på 1800-talet att i takt med att privilegiesamhället luckrades upp, kvarhölls och i vissa fall skärptes reglerna för dem som varken passade in i den äldre ständsindelningen eller i det nya klassamhället. Gårdfarihandelsreglementeringen var likt lösdriveribestämmelserna ett sätt att kontrollera ett fenomen som i grunden ansågs okontrollerbart. I den här artikeln har jag dock poängterat att det nationella fenomenet, det vill säga den olagliga rysk-karelska gårdfarihandeln i Finland samt de diskussioner som den gav upphov till, var del av en transnationell stereotypi som växte fram runt om i Europa under tidigmodern tid.

Frågan om gårdfarihandelns legalisering gav inte upphov till en lika omfattande diskussion efter 1877–1878 års lantdag, även om det gjordes några försök att få verksamheten på laglig fot. Under 1880-talet väckte det faktum att gårdfarihandeln inte hade frigivits i samband med näringslagen av år 1879 förargelse både på 1882 års lantdag och i

80. Carlsson, *Medborgarskap och diskriminering*, s. 131, 135–136.

pressen.⁸¹ År 1882 inlämnades petitioner i såväl borgar- som bondeståndet om att legalisera gårdfarihandeln, vilket igen gav upphov till diskussion. Trots att argumenten för och emot var mer eller mindre de samma som på föregående lantdag, kan man se hur gårdfarihandelns legalisering fick ett allt positivare mottagande bland lantdagsmännen. Nu var talarna som var för legalisering i en klar majoritet. Detta till trots röstades förslagen ner.⁸² På längre sikt fick dock de lantdagsmän som argumenterade för att den fasta lanthandeln skulle undergräva gårdfarihandeln naturligtvis rätt. Efter första världskriget försvann verksamheten snabbt, även om enstaka gårdfarihandlare reste runt på den finländska landsbygden ännu i mitten av 1900-talet.

81. Se t.ex. *Pohjois-Suomi* 30.10.1880, 3.12.1881.

82. *Handlingar tillkomna vid landtdagen år 1882 VI* (Helsingfors 1883); *Borgareståndets protokoll vid landtdagen i Helsingfors år 1882 I & III* (Helsingfors 1909), s. 135–138, 1726–1729; *Suomen talonpoikaisäädyn pöytäkirjat valtiopäivillä v. 1882 I–II* (Helsinki 1901); *Protokoll fördt hos Finlands ridderskap och adel vid landtdagen år 1882 III* (Helsingfors 1885), s. 1399–1401.